

Emlékezés Tisza Kálmánra (1830-1902), a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági és tiszteleti tagjára

Remembering Kálmán Tisza (1830-1902), Member of Directorate and Honorary Member of the Hungarian Academy of Sciences

Tisza Kálmán 1830. december 16-án Geszten (Békés vármegye)¹ született, más források szerint december 10-én,² Nagyváradon³ látta meg a napvilágot.⁴ Atyja Tisza Lajos (1798-1856) gróf, nagybirtokos, Bihar vármegye alispánja, majd főispáni helytartó, országgyűlési követ. Édesanyja Teleki Júlia (1805-1863) grófnő, gróf Teleki József (1790-1855) erdélyi főkörmányzó, történetíró, a Magyar Tudományos Akadémia társalapítója, és első elnöke rokona. Tisza Kálmánnak hat testvére volt, hárman érték meg a felnőttkort, három elhalt testvére közül ketten kisgyermekként, egyikük fiatalon hunyt el.⁵ Tisza Kálmán magántanuló volt, nevelője 1839 és 1849 között Geszten Szőnyi Pál (1808-1878) pedagógiai író, ásványgyűjtő, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1846), a Királyi Magyar Természettudományi Társulat elnöke. Tisza Kálmán tanulóévei végeztével 1848-ban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban⁶ lett számfeletti, később rendes segédfogalmazó. 1848-ban, 17 és fél évesen letette a jogi vizsgákat a Pesti Tudományegyetemen.⁷ A kormánnyal együtt

¹ Balogh Margit: Tisza Kálmán [szócikk]. In: Balogh Margit-Burucs Kornélia-Hay Diana-Markó László: *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai III. R-Zs.* Budapest, MTA Társadalomkutató Központ-Tudománytár, 2003. 1301-1303.

² Az 1830. december 10-i, geszti születésre utal: Id. Szinnyei József: Tisza István [szócikk]. In: Id. Szinnyei József – Szinnyei Ferenc: *Magyar írók élete és munkái XIV. Telgárti-Zsutai.* Budapest, Hornyánszky Viktor, 1914. 196-200. Mindkét dátumra utal vagyilagosan (alternáló jelleggel) Tisza Kálmán életművének legjobb ismerője: Kozári Monika: *Tisza Kálmán, és kormányzati rendszere.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2003. 18.

³ Érthetetlen okból a magyar Wikipédián Nagyvárad szerepel Tisza Kálmán születési helyeként, szemben az angol, francia, német, olasz, orosz, spanyol stb. nyelvi változatokkal, ahol vagy Gesztre hivatkoznak, vagy nem nevezik meg külön a születési helyet. (Tisza Kálmánról 21 nyelven szerepel szócikk, míg fiáról, Tisza Istvánról (1861-1918) 31 nyelven). A Wikipédiára szokás mondani, hogy „nem forrás,” mivel (jó esetben) az alapforrások feldolgozásával, önálló-eredeti jelleg nélkül készül, olyan módon, hogy hozzáértés és tudományos fokozat nélküli, név szerint meg nem állapítható személyek szerkesztik alapvetően, akiknek a „szerzősége” sajátos, addicionális, közvetítő jellegű. A feltehetően hibás ténymegállapítás oka elsősorban a kellő szakmai szűrő hiánya, amely a projektum sajátosságaiból fakad. A fenti megállapítást magunk nem azért említjük, mintha a Wikipédiának forrásjellegét tulajdonítanák, azonban tény az, hogy ma az átlag olvasó előbb fordul ehhez az eszközhöz, semmint a nyomtatott forrásokhoz. Kivételes esetben a Wikipédiában is előfordulhat olyan tényállítás, amely a hiányos hivatkozás miatt nem visszakereshető, de esetleg fontos. Ilyenkor szükséges megtalálni az alapul szolgáló tudományos forrásokat. A jelen esetben csupán a fentebbi állítás extrém, és bizonyítatlan jellege miatt utalunk a kérdésre. Elképzelhető, hogy öccse, Tisza Lajos (1832-1898) nagyváradi születési helye volt az adattévesztés forrása. N.N.: Tisza Kálmán [szócikk]. In: *Wikipédia (magyar verzió).* https://hu.wikipedia.org/wiki/Tisza_Kálmán (utolsó megtekintés: 2025.02.28.).

⁴ Tisza V. Kálmán István: Tisza Kálmán, a „generális.” In: Tisza V. Kálmán István: *A Tisza-család krónikája.* Budapest, Scolar, 2019. 148-178.

⁵ Tisza III. László (1826) gyermekként; Tisza II. Lajos (1827) gyermekként; Tisza Domokos (1837-1856) költő, Arany János (1817-1882) tanítványa fiatalon hunyt el. Tisza IV. László (1829-1902) az 1848-1849-es forradalom és szabadságharcban huszárfőhadnagy, a móri csatában súlyosan megsebesült. 1852-től Erdélyben, Mezőcsányon élt, felesége Holles Otília (1831-1902), akivel 1852-ben keltek egybe. Tisza III. Lajos (1832-1898) 1867-ben Bihar vármegye főispánja, közlekedésügyi miniszter (1871-1873), valóságos belső titkos tanácsos, császári és királyi kamarás, Szeged újjáépítési királyi biztosa, a király személye körüli miniszter (1892-1894). A Lipót-rend nagykeresztos vitéze. Tisza (2019) 278-279. Tisza Kálmán, valamint testvérei, Tisza László, és Tisza Lajos kapcsolatára: Cieger András: A generális két szárnysegédje Tisza László és Tisza Lajos. *Rubicon* 2024/11. 59-65.

⁶ Balogh (2003) 1303.

⁷ Tisza (2019) 149.

ő is Debrecenbe távozott,⁸ ekkor már minisztériumi fogalmazó volt.⁹ A szabadságharc után testvéreivel együtt másfél évet¹⁰ (más források szerint teljes egészében három évet)¹¹ a külföldi politikai és gazdasági viszonyok megismerésére fordított. Elsősorban a berlini egyetemet, a Friedrich-Wilhelms Universitát-et látogatta.¹² Ekkoriban itt a történettudományt Leopold von Ranke (1795-1886), az államtudományt Friedrich Ludwig Georg von Raumer (1781-1873) oktatta, a jogállam kérdéseivel pedig Rudolf von Gneist (1816-1895) foglalatostkodott. Szükséges megjegyezni, hogy mindhárman a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagjai voltak. A romanisták közül Heinrich Eduard Dirksen (1790-1868), Friedrich Ludwig Keller (1799-1860), és Adolf August Friedrich Rudorff (1803-1873) neve emelendő ki. Fontos volt Friedrich Adolf Trendelenburg (1802-1872) jogbölcse és etikaprofesszor szerepe is.¹³ Azonban mindez nem jelentette azt, hogy Tisza egyoldalú német befolyás alá került volna, annak ellenére sem, hogy az 1850-es évek ifjúságát (legalább részben) érintette a germanista jellegű hatás. A Tisza testvéreket megóvta a német egyoldalúságtól, hogy Belgiumot, Franciaországot, és Angliát is beutazták, illetve eredetiben olvasták nemcsak a német, hanem az angol és francia államtudósok, filozófusok, és jogelméleti szakemberek munkáit is. Vécsey Tamás (1839-1912) jogtudós, római jogász, az MTA levelező (1881), rendes (1889) és tiszteleti tagja (1911) szerint a magyar érzés, észjárás, és gondolkodás, mint az atyai Tisza, és az anyai Teleki familiák öröksége, a három Tisza fiú sajátossága maradt.¹⁴ Kozári Monika a Tiszák kapcsán az alföldi magyar emberek jellegzetes tulajdonságait hangsúlyozza. Tehát a magyar hagyományok és a kálvinista puritanizmus szellemében, az elnémetesedés veszélye nélkül történt a Tisza családban való nevelkedés.¹⁵

Hazatérve, a családi birtokon történő gazdálkodással foglalkozott. 1855-ben a nagyszalontai református egyházmegye segédgondnokává választotta. Az 1855. szeptember 1-jén kiadott császári pátens visszautasításának egyik legnagyobb szószólója volt. 1867-től a dunántúli református egyházkerület világi gondnoka (főgondnoka)¹⁶ volt.¹⁷ A kálvinisták „hitvédő vezéréként” is tekintettek rá.¹⁸ 1860. július 21-én nőül vette Nyírbaktán a Degenfeld-kastélyban gróf Degenfeld-Schomburg Ilonát (1839-1913). A Degenfeld-család Svájcban, Aargau-ból eredt, és a IX. századig visszavezethetően a legrégebbi svájci német arisztokrata családok egyike. Ennek magyarországi ágából az ara művelt magyar ízlést, bensőséges vallásosságot, és melegen érző szívet vitt a geszti otthonba. Ebben az időszakban a geszti birtokon a vadászatok, a vadüzés sportjának gyakorlása örvén a nemzetükért aggódó arisztokraták a vendégességben beszélték meg a politikai ügyeket a ház úrnője előzőkenysége mellett, mintegy kijátszva a „százszemű policájt.”¹⁹ Gyermekük Tisza István (1861-1918) államtudományi doktor, nagybirtokos, politikus, a Magyar Királyság miniszterelnöke (1903-

⁸ Balogh (2003) 1303.

⁹ Id. Szinnyei (1914) 196.

¹⁰ Id. Szinnyei (1914) 197.; Balogh (2003) 1303.

¹¹ Tisza (2019) 149.

¹² Id. Szinnyei (1914) 196-197.

¹³ Vécsey Tamás: *Emlékbeszéd Borosjenői Tisza Kálmán tiszteleti és igazg.[atósági] tagról*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia – Hornyánszky Viktor, 1905. 4-5.

¹⁴ Vécsey (1905) 5.

¹⁵ „Úgy tartják, az alföldi ember kemény, következetes, és egyenes, mint a vidék. Nem babonás, nem lát rémeket és nincs kedve filozófiai töprengéshez.” Kozári (2003) 16-17.

¹⁶ Balogh (2003) 1303.

¹⁷ Id. Szinnyei (1914) 197.

¹⁸ Vécsey (1905) 8.

¹⁹ Tisza (2019) 155.

1905, 1913-1917), akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja (1910). Felesége Tisza Ilona (1855-1925). István húga, Tisza Paulina (1862-1940), férje báró Radvánszky Béla (1849-1906) politikus, jogi doktor, irodalom- és művelődéstörténész, Zólyom vármegye főispánja, koronaőr, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja (1879). Gyermeük volt még ifjabb Tisza Kálmán (1867-1947) képviselő, a Földművelési és Vízügyi Bizottság tagja, felesége gróf Keglevich Erzsébet (1879-1920). A legfiatalabb gyermek Tisza Lajos (1879-1942) hadirokkant, aranyaskantyús vitéz, gyermektelenül hunyt el.²⁰

Az 1861-es országgyűlésen Debrecen I. kerülete választotta meg Tisza Kálmánt képviselővé.²¹ A ház második ülésén, 1861. április 9-én őt választották első alelnökké.²² Teleki László (1811-1861) halála után a Határozati Pártot Tisza Kálmán vezette a továbbiakban.²³ A párt nézeteit ő tolmácsolta és védte az elkövetkezendő időszakban. (Korábban a Határozati Párt tagjait tigriseknek is nevezték, mert a Tigris szállodában volt a gyülekezőhelyük).²⁴ A provizórium korában (1861 és 1865 között) a sajtót használta fel eszméi közvetítésére és védelmére. A *Hon*, valamint a *Magyar Sajtó* hasábjain megjelent vezércikk-sorozatában²⁵ (*Alföldi levelek 1-6.*)²⁶ a gazdaság, kereskedelem, és az ipar legfontosabb kérdéseit, valamint a parlamenti felelős kormány és a vármegyei rendszer²⁷ összeférhetőségét vette vizsgálat alá. Amikor a király 1865. december 10-ére az országgyűlést újra egybehívta, Tiszát ismét Debrecen választotta képviselővé, és ekkor Ghyczy Kálmánnal (1808-1888) a Balközép Párt vezére volt. Befolyása és tekintélye 1867-től mindinkább emelkedett, és nem csökkentette ezt a párton belüli törés sem.²⁸ Az ún. delegációba lépés miatti nézeteltérés miatt 1868. március 17-re Nagyváradra értekezletet hívott össze.²⁹ 1868-ban közreadta az ún. „bihari pontokat,” amelyekben az 1867-es ún. „közösügyi rendszer” alapos átdolgozását fogalmazta meg.³⁰ Tiszának nagy érdeme volt abban, hogy az országgyűlés a német-francia háborúban a semlegesség mellett foglalt állást. A nemzetiségi törvény³¹ is Tisza műve volt. Miután 1874-ben Ghyczy belépett a kormánypártba, Tisza egyedül vezette a Balközép Pártot.³² Tisza 1875. február 3-án tartott beszédének hatása alatt a Bittó-kormány lemondott. A „bihari pontok” ún. „szögre akasztásával”³³ a Deák Párt és a Balközép között egyesülés, fúzió jött létre, és az 1875. március 3-án az 1906-ig regnáló Szabadelvű Párt kormányában Tisza Kálmán belügyminiszter lett 1875. március 2. és 1887. február 11. között. Báró Wenckheim Béla (1811-1879), miniszterelnök (1875. március 2.-1875. október 20.) lemondása után 14,5 évre Tisza Kálmán lett a miniszterelnök (1875. október 20.-1890. március 13.), amellyel a második leghosszabb

²⁰ Tisza (2019) 278-279.

²¹ Id. Szinnyei (1914) 197.; Balogh (2003) 1303.

²² Id. Szinnyei (1914) 197.; Balogh (2003) 1303.

²³ Id. Szinnyei (1914) 197.; Balogh (2003) 1303.

²⁴ Halász Imre: [Gróf Tisza Kálmánról szóló részek] In: Halász Imre: *Egy letűnt nemzedék. Emlékezések a magyar állam kialakulásának újabb korszakából*. Budapest, A „Nyugat” kiadása, 1911. 203-205.

²⁵ Id. Szinnyei (1914) 197.; Balogh (2003) 1303.

²⁶ Id. Szinnyei (1914) 197.

²⁷ Tisza Kálmán: *Parlamenti felelős kormány és megyei rendszer*. Pest, Ráth, 1865. 90.

²⁸ A problémára bővebben: Vécsey (1905) 10-11.

²⁹ Érdekes összehasonlítás, hogy Tisza Kálmán 1865 és 1868 között 52-szer, míg a kiegyezési vita elültétét követően csak csupán 1869-ben 173-szor kért szót az országgyűlésben. Hegedüs Loránt: IV-IX. fejezetek. In: Hegedüs Loránt: *Két Andrássy és két Tisza*. Budapest, Athenaeum, 1937. 91.

³⁰ Balogh (2003) 1304.

³¹ 1868. évi XLIV. törvény a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=86800044.TV> (utolsó megtekintés: 2025.02.28.).

³² Id. Szinnyei (1914) 197.; Balogh (2003) 1303-1304.

³³ Balogh (2003) 1303.

magyarországi korszakteremtő kormányfői időszak fűződik a nevéhez. Miniszterelnöksége a liberális kormányzás, az államgépezet kiépítésének, valamint a gazdasági prosperitás időszaka volt.³⁴ Közben miniszterelnökként ideiglenesen pénzügyminiszter (1878. október 18.-1878. december 5.; 1887. február 11.-1889. április 9.), valamint szintén provizórikus jelleggel a király személye körüli miniszter (1879. július 11. – 1879. szeptember 25.) is volt.³⁵ Az 1876. évi XXIII. törvénycikk némely törvényhatóság területének szabályozásáról, és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről; valamint az 1877. évi I. törvénycikk némely törvényhatóságok véglegesen megállapított területének az 1876. évi XXIII. tc. rendelkezése folytán törvénybe iktatásáról elnevezésű jogszabályok intézkedtek a közigazgatás reformjáról. Ez volt az ún. megerendezés, amikor is a korábbi közigazgatási területi egységek helyett (szék, kerület, mezőváros, vidék) 65 vármegye (1881-től 63 vármegye) került kialakításra, melyből 18 vármegye új volt, 9 korábbi vármegye pedig meg lett szüntetve. Az ún. Magyar Tengeremellék (azaz Fiume és Szádrév városa, valamint csatolt településeik: Hreljin, Vinodol, és környékükből állt). A Székelyföld székely, valamint a Királyföld erdélyi szász székei is megszüntetésre kerültek. 1881-ben Abaúj és Torna, valamint Krassó és Szörény vármegyék egyesülése zárta a közigazgatási reformfolyamatot.³⁶ (Érdemes utalnunk e körben a Tisza Kálmán által szervezett közigazgatási ankét újszerűségére is).³⁷ 1877. február 7-én, az Ausztriával való tárgyalások idején, illetve 1878-ban, a „keleti kérdés” körében³⁸ Bosznia-Hercegovina okkupációjakor is lemondott a miniszterelnökségről, azonban nem akadt senki, aki vállalta volna helyette a kormányfői tiszte, így új kormány egyik alkalommal sem alakult. Az 1878. évi V. törvénycikk a magyar büntető törvénykönyv a büntettekről és vétségekről szintén Tisza ideje alatt került bevezetésre, mint az első modern magyar írott Büntető Törvénykönyv, mely Csemegi (Nasch) Károly (1826-1899) jogtudós, kúriai tanácselnök nevéhez fűződött. (Csemegivel a Btk. ügyében szemben állt Szilágyi Dezső (1840-1901), a politika (államtudomány) tanára, 1889 és 1895 között igazságügyminiszter, kodifikátor, az MTA tiszteleti tagja (1897), aki azonban Csemegivel ebben a vitában rendre alul maradt, bár végül a Szilágyi által észrevételezett jogalkotási hibák orvoslásra kerültek).³⁹ 1878-ból való II. Kákai Aranyos, azaz ifj. Ábrányi Kornél (1849-1913) minisztériumi tisztviselő, majd később újságíró Tisza Kálmán-ellenes pamfletje,⁴⁰ amely egy

³⁴ Balogh (2003) 1304.

³⁵ Id. Szinnyei (1914) 197-198.; Vécsey (1905) 22. 1. lj.

³⁶ Balogh (2003) 1304. A kérdésre részletesen: Kozári (2003) 286-302. Tisza Kálmán hatalomtechnikájára:

Kozári Monika: A generális. Hatalomtechnika Tisza Kálmán miniszterelnöksége alatt. *Rubicon* 2024/11. 47-57.

³⁷ *A Tisza Kálmán miniszterelnök, mint belügyminiszter által a közigazgatás érdekében 1880. november 21-én egybehívott enquête [ankét] tárgyalásai.* Budapest, Magyar Királyi Államnyomda, 1880. 226, (4). A témához még lásd: Concha Győző-Kmety Károly-Nagy Ferenc-Sándor János et al.: *A közigazgatás reformja. A Magyar Jogászegylet közjogi és közigazgatási bizottságában 1914. évi január és február havában tartott előadássorozat.* Magyar Jogászegyleti Értekezések VIII. köt. 57. füzet. Budapest, Magyar Jogászegylet, 1914. 190 (1). A Tisza-ankét egykorú értékelése: Concha Győző: A közigazgatási enquête. [Eredeti megjelenés: 1881]. In: Concha Győző: *Hatvan év tudományos mozgalmi között I. Összegyűjtött értekezései és bírálatai.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1928 [1881]. 131-157. Későbbi értékelés: Koi Gyula: [Tisza Kálmánnal foglalkozó részek]. In: Koi Gyula: *Évszázadok mezején. Négy magyar közigazgatás-tudós útkeresése és életpéldája. Zsoldos Ignác (1803-1885) Récsi Emil (1822-1864) Concha Győző (1846-1933) Magyary Zoltán (1888-1945).* Budapest, Nemzeti Közsolgálati Egyetem, 2013. 24-25., 81-82.; Koi Gyula: [Tisza Kálmánnal foglalkozó részek]. In: Koi Gyula: *A közigazgatás-tudományi nézetek fejlődése. Külföldi hatások a magyar közigazgatási jog és közigazgatástan művelésében a keralisztika időszakától a Magyary-iskola koráig.* Budapest, Nemzeti Közsolgálati és Tankönyv Kiadó, 2014. 355-355.

³⁸ Halász (1911) 350-351.

³⁹ Halász (1911) 347-348.

⁴⁰ Kákay Aranyos II [Ifj. Ábrányi Kornél]: *Tisza Kálmán. Politikai élet- és jellemrajz.* Budapest, Athenaeum, 1878. 192 (1).

kötetben látott napvilágot az id. gróf Andrássy Gyuláról (1823-1890) korábban írott munkájával, őket nevezve meg felelősként a korabeli Magyarország helyzetéért. E pamfletben nem bánik kesztyűs kézzel Tiszával, elég csak annyit idehozni ebből, hogy szerinte a „rendkívül akaratos” Tisza Kálmánnak „nem volt gyerekkora, mert koravén volt, és a vele egykorúak ki nem állhatták.” Ugyanakkor „apja fia” is volt, és úgy látja, hogy apja, Tisza Lajos, korának egyik legnegatívabban megítélt politikai alakja volt. E Tisza-ellenes röpirat nem mentes az igaztalan túlzásoktól.⁴¹ Eszünkbe juthatnak Hegedüs Loránt (1872-1943) közgazdász, történész, az MTA I. tagja (1920), t. tagja (1934), majd ig. tagja (1935) szavai: „[H]iszen rajtuk, tudniillik Andrássy Gyulán és Tisza Kálmánon azért keres mindenki foltokat, mert Deákon nem tud találni.”⁴² 1879-ben Tisza nevéhez kötődött az Osztrák-Magyar Monarchia és Németország között létrehozott ún. védő-és támadó szövetség, amely az európai béke fenntartását célozta. 1882. január 1-jén került felállításra Budapesten a Magyar Államrendőrség, vidéken pedig a Csendőrség.⁴³

Az 1886. május 21-i ún. Janszky-ügy majdnem Tisza újabb lemondásához vezetett. 1886. május 24-én Tisza csillapítani próbálta a felháborodást, elítélve a kijelentéseket, „tapintatlannak és helytelennek” mondvá azokat, arra hivatkozott, hogy véleménye a katonai körökével egyezik meg, azonban több osztrák katonai és politikai vezető (Habsburg-Teschen Albrecht királyi herceg (1817-1895) tábornagy, 1849 és 1859 között Magyarország polgári és katonai kormányzója, valamint Richard Belcredi gróf (1823-1902) osztrák jogász, Csehország korábbi helytartója is Janszky mellett állt ki Tisza ellenében. Janszky altábornagyot 1886 júliusában hadtestparancsnokká léptették elő, nyugdíjazva elődjét, báró Edelsheim-Gyulai Lipótot (1826-1893) és egy királyi kézirat az ügyben „a hadsereg helytelen bírálata” szófordulattal élt, kitérve Edelsheim-Gyulai nyugállományba vonulásának szükségességére.⁴⁴ Az 1888 végén beterjesztett véderő-javaslat is tovább rontott a helyzeten. 1890. március 13-án a honossági törvény kapcsán (annak tárgyalása alatt) lemondott a kormányról. Ennek előzménye 1889. december 20-án, a napra pontosan 10 évvel előbb elfogadott állampolgársági törvény (1879. évi L. törvénycikk a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről) rendelkezései alapján jogszerűen, de politikai szempontból érzékenységet sértő módon megkezdődött az állampolgárság elvesztése olyan személyek számára, akik tíz évi megszakítás nélküli külföldi tartózkodás után sem kérték a külföldi tartózkodási engedélyt. Ez Kossuth Lajost (1802-1894) és emigráns bajtársait is érintette. Ezt követően egyszerű képviselőként (Nagyvárad városát képviselve) vonult vissza a Szabadelvű Pártba, melynek irányítója és tanácsadója volt. Utolsó beszédét 1901. szeptember 3-án Nagyváradon mondta. Az 1901. évi

⁴¹ A kérdésre részletesen: Kozári (2003) 323-329. Tisza Kálmán személyiségére és emberi kapcsolataira: Kozári (2003) 485-503.

⁴² Hegedüs (1937) 65.

⁴³ Id. Szinnyei (1914) 198.

⁴⁴ Janszky Lajos (1840 k.-1926?) altábornagy, a 61. gyalogdandár parancsnoka 1886. május 21-én, Budavár visszafoglalásának évfordulóján beszédet mondott Hentzi tábornok sírjánál, illetve a síremlék megkoszorúzására is sor került. Heinrich Hentzi (1785-1849) debreceni születésű, svájci eredetű német családból származó vezérőrnagy, aki a Budai Vár parancsnokaként Pestet értelmetlenül lövegekkel lövette (ném. *Bombardierung*), felégetve a pesti Duna-sor 32 házát, a Vigadót, az Angol Királyné szállót, a Lipót-templomot, és sérüléseket okozott a Lánchíd állaga vonatkozásában is. Janszky a császári hadsereg összetartását, egységes szellemét emelte ki, és Hentzit példaképül állította katonái elé. Mindez súlyos felháborodást okozott Magyarországon. A pesti egyetemi ifjúság macskazenét adott Janszkynak, és a háza ablakait is beverték. Utcai zavargások törtek ki, amelynek katonai beavatkozás vetett véget. Egy tüntető meghalt, kettő megsebesült, és 710 embert tartóztattak le. Ábrányi Kornél: Janszky-ügy [szócikk]. In: Ábrányi Kornél-Timon Ákos-Wargha Samu et al. (szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben IX. Hehezet-Kacor*. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. – Révai testvérek, 1895. 820-821.

általános választásokon ugyan megbukott, és mandátumot csak 1902. január 12-én kapott. Politikájának jellemzését 1861. április 19-én alelnökké történt választása után mondott szavai foglalják össze: „Bátraknak kell lennünk nemcsak személyesen, de politikánkban is, és mégis óvakodnunk kell a vakmerőségtől; nekünk okosoknak és előrelátóknak kell lennünk, de fölötte vigyázni egyszersmind, nehogy ezen két magában megbecsülhetetlen tulajdon túlzása által gyáva politikát kövessünk, és óvatosságból magunk adjuk fel azt, mit veszélyeztetni akarunk.”⁴⁵ 1902. március 23-án hunyt el Budapesten.⁴⁶

Az MTA igazgatósági (igazgatói) tagja 1881. november 28. óta; az MTA tiszteleti tagja 1888. május 4. óta volt.⁴⁷

Számos magas kitüntetést kapott meg. Elnyerte 1880-ban a Szent István-rend nagykeresztjét⁴⁸ (Id. Szinnyei szerint -tévesen- lovagkeresztjét).⁴⁹ Birtokosa volt még a német Fekete és Vörös Sas-rendjelnek; az olasz Lazarus-rendnek; a román Csillagrendnek; valamint a szerb Takova-rendnek.⁵⁰

Tisza Kálmán főbb munkái

Tisza Kálmán beszédei. Pest, Wodianer, 1861. 16.; *Parlamenti felelős kormány és megyei rendszer.* Pest, Ráth, 1865. 90.; *Tisza Kálmán zár[ó]beszéde a baloldal 1869-i felirata mellett. Június 2-án.* Pest, Kertész József, 1869. 46.; *Válaszul a habarék-korszak Kákay-jának [íff. Ábrányi Kornél] egy elfogulatlantól.* Budapest, Athenaeum, 1878. 30.; *A Tisza Kálmán miniszterelnök, mint belügyminiszter által a közigazgatás érdekében 1880. november 21-én egybehívott enquête [ankét] tárgyalásai.* Budapest, Magyar Királyi Államnyomda, 1880. 226, (4).; *Törvényjavaslat a köztörvényhatóságokról. 1870. [évi] XLII. törvénycikk a köztörvényhatóságok rendezéséről.* H.n., ny.n., é.n. [1885] 61.; és Előszó. In: Borovszky Samu-Sziklay János (szerk.)-Vende Aladár (segédszerk.): *Bihar vármegye és Nagyvárad. Magyarország vármegyéi és városai. (Magyarország monográfiája). A magyar korona országai történetének földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi, és természeti viszonyainak, közművelődési és közgazdasági állapotának enciklopédiája. Számos színes melléklettel, műmelléklettel, térképpel, terv- és helyrajzzal, és szöveg[közi] képpel.* Budapest, Apollo Irodalmi Társaság- Magyarország vármegyéi és városai Szerkesztősége és Kiadóhivatala, 1901. iii-iii.

Felhasznált irodalom

Kákay Aranyos II [Ifj. Ábrányi Kornél]: *Tisza Kálmán. Politikai élet- és jellemrajz.* Budapest, Athenaeum, 1878. 192 (1); Concha Győző: A közigazgatási enquête. [Eredeti megjelenés: 1881]. In: Concha Győző: *Hatvan év tudományos mozgalmi között I. Összegyűjtött értekezései és bírálatai.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1928 [1881]. 131-157.; Ábrányi Kornél: Janszky-ügy [szócikk]. In: Ábrányi Kornél-Timon Ákos-Wargha Samu et al. (szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben IX. Hehezet-Kacor.* Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. – Révai testvérek, 1895. 820-821.; Vécsey

⁴⁵ Id. Szinnyei (1914) 198.

⁴⁶ Id. Szinnyei (1914) 197-198.; Balogh (2003) 1303.

⁴⁷ Id. Szinnyei (1914) 199.; Balogh (2003) 1303.

⁴⁸ Balogh (2003) 1303. Kitüntetési ügyéről részletesen: Kozári (2003) 337-342.

⁴⁹ Id. Szinnyei (1914) 199.

⁵⁰ Id. Szinnyei (1914) 198-199.

Tamás: *Emlékbeszéd Borosjenői Tisza Kálmán tiszteleti és igazg.[atósági] tagról*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia – Hornyánszky Viktor, 1905. 63.; Halász Imre: [Gróf Tisza Kálmánról szóló részek] In: Halász Imre: *Egy letűnt nemzedék. Emlékezések a magyar állam kialakulásának újabb korszakából*. Budapest, A „Nyugat” kiadása, 1911. 203-205., 346-349., 351-353., 357-361., 373-378.; Id. Szinnyei József: Tisza István [szócikk]. In: Id. Szinnyei József – Szinnyei Ferenc: *Magyar írók élete és munkái XIV. Telgárti-Zsutai*. Budapest, Hornyánszky Viktor, 1914. 196-200.; Concha Győző-Kmety Károly-Nagy Ferenc-Sándor János et al.: *A közigazgatás reformja. A Magyar Jogászegylet közjogi és közigazgatási bizottságában 1914. évi január és február havában tartott előadássorozat*. Magyar Jogászegyleti Értekezések VIII. köt. 57. füzet. Budapest, Magyar Jogászegylet, 1914. 190 (1).; Hegedüs Loránt: IV-IX. fejezetek. In: Hegedüs Loránt: *Két Andrássy és két Tisza*. Budapest, Athenaeum, 1937. 27-212.; Balogh Margit: Tisza Kálmán [szócikk]. In: Balogh Margit-Burucs Kornélia-Hay Diana-Markó László: *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai III. R-Zs*. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ-Tudománytár, 2003. 1301-1303.; Kozári Monika: *Tisza Kálmán, és kormányzati rendszere*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2003. 572.; Koi Gyula: [Tisza Kálmánnal foglalkozó részek]. In: Koi Gyula: *Évszázadok mezsgyéjén. Négy magyar közigazgatás-tudós útkeresése és életpéldája. Zsoldos Ignác (1803-1885) Récsi Emil (1822-1864) Concha Győző (1846-1933) Magyary Zoltán (1888-1945)*. Budapest, Nemzeti Közszerológiai Egyetem, 2013. 24-25., 81-82.; Koi Gyula: [Tisza Kálmánnal foglalkozó részek]. In: Koi Gyula: *A közigazgatás-tudományi nézetek fejlődése. Külföldi hatások a magyar közigazgatási jog és közigazgatástudomány művelésében a kamerálisztika időszakától a Magyar-iskola koráig*. Budapest, Nemzeti Közszerológiai és Tankönyv Kiadó, 2014. 355-355.; Tisza V. Kálmán István: Tisza Kálmán, a „generális.” In: Tisza V. Kálmán István: *A Tisza-család krónikája*. Budapest, Scolar, 2019. 148-178.; Kozári Monika: A generális. Hatalomtechnika Tisza Kálmán miniszterelnöksége alatt. *Rubicon* 2024/11. 47-57.; Cieger András: A generális két szárnysegédje Tisza László és Tisza Lajos. *Rubicon* 2024/11. 59-65.; N.N.: Tisza Kálmán [szócikk]. In: *Wikipédia (magyar verzió)*. https://hu.wikipedia.org/wiki/Tisza_Kálmán (utolsó megtekintés: 2025.02.28.)

Koi Gyula PhD

Tudományos főmunkatárs; vezető kutató;
tudományos munkatárs

Nemzeti Közszerológiai Egyetem (NKE) Államtudományi és
Nemzetközi Tanulmányok Kar; Pécsi Tudományegyetem (PTE) Állam-
és Jogtudományi Kar; HUN-REN Társadalomtudományi
Kutatóközpont Jogtudományi Intézet

E-mail: Koi.Gyula@uni-nke.hu